

ЗУБР – ВОЛОДАР ЛІСУ

ЧАСТИНА I

Фото: І. Шпіленок

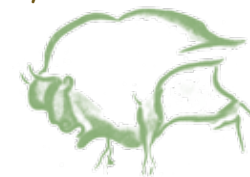

Національний природний парк „Сколівські Бескиди”. Потужний кран обережно знімає з вантажівки масивний дерев'яний ящик. Дверцята ящика повільно відкривають... І ось з нього повагом виходить кількасоткілограмовий зубр, привезений з міста Гера (Німеччина). Тварина розгублена, ступає кілька кроків уперед...

Це хвилюючий момент і для зубра, і для лісників та природоохоронців, які ним опікуються, а також для науковців у Сколівських Бескидах: перший крок до відтворення нового вільного стада на цій території. Тоді, у 2009 році, у Бескиди було завезено 6 особин, а в 2010 році – ще 5. А зараз їх уже 35¹.

МИНУЛЕ

В історичному минулому зубри заселяли майже всю материкову частину Європи. Ці ссавці були поширені від Італійських Альп через південну частину Скандинавського півострова до Кавказького хребта на південь. Зубри, очевидно, траплялися і в Піренеях, де в печерах знайшли наскельні малюнки з їхніми зображеннями. З вирубуванням лісів і створенням сільськогосподарських угідь площа середовища існування зубрів істотно зменшувалася. Завдавало шкоди популяції інтенсивне полювання на цих тварин.

До початку XVIII ст. в Україні зубри були поширені на території усієї лісостепової зони. Збереглася історична хроніка про наявність зубрів і в степу. У минулому зубри були розповсюджені на заході України, але їх тут винищили у XVI–XVII ст. У Карпатах останніх представників виду вбили в лісах Мармарощини в кінці XVIII – на початку XIX ст. Загалом у світі до початку XIX ст. вільні стада зубрів збереглися лише в Біловезькій Пущі та на Кавказі. Але й вони до 1920-х років зникли.

Фото: В. Приндак

¹Проект реінтродукції зубрів на територію НПП „Сколівські Бескиди” організували Фонд великих рослинно-їдних ссавців (LHF, Holland) і Товариство любителів зубрів (TMZ, Poland). Координаторами проекту з української сторони були Оксана Марискевич (Інститут екології Карпат НАН України) та Василь Бурмас (Львівське обласне управління лісового та мисливського господарства).

ПОЧАТОК ВІДТВОРЕННЯ ПОПУЛЯЦІЇ ЗУБРА В УКРАЇНІ

Вид зубр (*Bison bonasus*) поділяють на два підвиди: низинний зубр (біловезька лінія) (*Bison bonasus bonasus*) і кавказький (гірський) зубр (*Bison bonasus caucasicus*). Останнього в природі низинного зубра вбили у Біловезькій Пущі в 1919 році. У кінці XIX ст. у зв'язку зі зменшенням площі лісів, полюванням та розвитком тваринництва у світі залишилося приблизно 400 кавказьких зубрів. А 1926 року останній вільний кавказький зубр загинув. Але самця, імпортованого в 1908 році в Німеччину, схрещували із самками низинної форми зубра. Так виникла низинно-кавказька лінія.

Усі живі на той час зубри належали різним країнам або приватним особам, а їхня ціна, як „останніх у світі“, була дуже високою.

Відтворення зубрів почалося в Польщі у 1929 році на території лісового масиву Біловезька Пуща. Світову популяцію цих тварин відновили з 12 особин.

Сьогодні в світі є понад 4 200 зубрів, з них понад 1 500 – у вольєрах і приблизно 2 700 – у дикій природі. Вільні стада зубрів живуть в Україні, Польщі, Білорусі, Росії, Швеції та Словаччині.

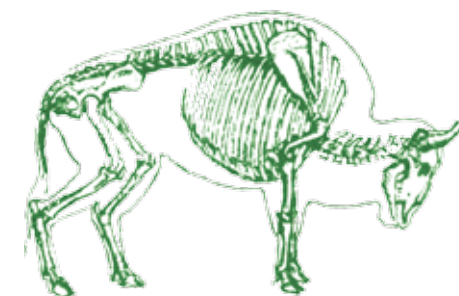
У 1965 році була спроба створити вільну популяцію зубра в Карпатах. У лісі Сколівського району Львівської області випустили 10 тварин. До 1990-х років їх вже було 47. Також стадо зубрів (23 особини) сформували в лісах Буковини, і в 1994 році воно налічувало 217 особин. Загалом в Україні на той час чисельність зубрів становила третину світової популяції – 664–686 особин. Однак, на жаль, з різних причин (недостатній рівень охорони, захворювання) до початку XXI ст. цих ссавців в Україні стало значно менше, а в деяких районах, зокрема і в Beskidaх, вони зникли.

Сьогодні стадо у Beskidaх налічує 33 зубри. В Україні під кінець 2016 року в різних господарствах було 220–240 особин. Це невелика кількість, бо досить пригадати, що ще понад двадцять років тому, в 1995 році в Україні їх було значно більше – приблизно 660 особин.

ЯК ВОНИ ВИГЛЯДАЮТЬ?

Зубр – найбільший ссавець Європи. Самці зубра (за аналогією зі свійською худобою їх називають биками) більші і важчі, ніж самки. Вага бика коливається від 440 до 920 кг, висота досягає 180–200 см, довжина тіла – 300 см, обхват грудної клітки – 280 см. У самців помітна суттєва непропорційність між масивною передньою (потужні загривок і шия) та порівняно низькою і вузькою задньою частинами тіла. Вага самки (корови) коливається в межах 320–640 кг. Зубр має 14 пар ребер, тобто на одну пару більше, ніж велика рогата худоба.

Голову тварини підтримують сильні м'язи, прикріплені до великих остистих відростків грудних хребців. Масивні щелепи зубра слугують млином для розтирання корму. Маса голови менша завдяки порожнинам у кістках черепа.

Представники обох статей мають роги. Вони короткі, масивні, спрямовані вперед і всередину. Ростуть протягом усього життя, не розгалужуються і сезонно не втрачаються (як, наприклад, в оленів чи козуль). Під час атаки зубр вдаряє боком голови, завдаючи удару рогом знизу догори.

Ратиці порівняно невеликі, серповидної форми, передня завширшки 18 см і заввишки 15 см. Задні ратиці на кілька сантиметрів менші. Довжина кроку приблизно 1 м. Довжина хвоста досягає 60–80 см, на кінчику – жмуток темнішого й довшого, ніж на тулубі, волосся, так звана „китиця”.

Середня тривалість життя зубрів становить 20 років, але окремі особини доживають навіть до 30. Самки зазвичай живуть на кілька років довше, ніж самці. Рекорд (27 років) встановила корова, яка жила в неволі. А найстарший бик прожив 22 роки. У природних умовах зубри живуть у середньому на 3–4 роки менше.

Шерсть зубрів довша на передній частині тіла, коротша – на крупі, густа і сіро-коричнева. Це колір рівнинного зимового мішаного лісу, в якому зубр малопомітний серед дерев. Улітку листя чагарників і дерев досить добре захищає тварин від стороннього погляду.

Довга шерсть нижньої частини шиї та грудей формує „бороду”, на передній частині хребта – „гриву”, на потиличній – широкий гребінь. Щоки, губи і кінець хвоста темніші, ніж інші частини тіла.

РОЗМНОЖЕННЯ

Парування зубрів припадає на серпень-вересень, малята народжуються зазвичай у травні-червні, хоча пологи бувають і восени.

Родинні стада є мішаними, складаються з кільканадцяти особин, якими керує найстарша корова (тобто в зубрів – матріархат). Молоді бики часто формують окремі стада, а старі самці тримаються осторонь.

АДАПТАЦІЯ ЗУБРІВ ДО СЕРЕДОВИЩА ІСНУВАННЯ

Протягом тисячоліть еволюції у зубрів з’явилося кілька унікальних особливостей завдяки яким вони безпечніше почувуються в дикому лісі.

Це, зокрема, здатність розрізняти твердий ґрунт і болото (небезпека загрузання). Передні ноги зубр переставляє у два етапи. Спочатку легко опирається ратицями на землю. Якщо ґрунт твердий, тварина переносить вагу тіла на передні кінцівки. Весь цей процес відбувається за мить. Ймовірно, в передніх ратицях зубрів є спеціальні рецептори, що сприймають і передають інформацію про тип ґрунту.

Зубри накопичують жирову тканину навколо сідниць і задньої частини тулуба. Ширина тіла тварини співрозмірна розмаху її рогів, тому зубр успішно проходить крізь лісову гушавину. Головну роль у цьому процесі відіграють саме роги, які є своєрідними індикаторами для оцінки відстані між деревами.

Зубр дуже спритний. Він легко перестрибує через досить широку канаву, а налякана тварина біжить дуже швидко.

РАЦІОН ЗУБРА

Зубр належить до підряду жуйних тварин з багатокамерним шлунком. Збір і первинне проковтування рослин відбувається досить швидко. Перевагою цього є зменшення часу перебування на відкритому просторі (потенційна небезпека нападу хижаків).

Спочатку прожована їжа надходить у першу камеру – рубець. Тут є велика кількість бактерій, найпростіших і грибів, що трансформують речовини рослин у білок, який перетравлюють зубри, або леткі жирні кислоти, які абсорбуються через стінку рубця.

Коли рубець заповнений, зубр шукає безпечне місце і там, найчастіше лежачи, повторно пережовує їжу. Частково ферментований вміст рубця, завдяки другому передшлунковому відділу – сітці, повертається порціями в рот. Зубри його пережовують, рухаючи нижньою щелепою з боку в бік. Повторно пережована їжа надходить у відділ, який називають „книжка”, де відбувається зневоднення її вмісту. У наступному відділі – сичузі – відбуваються процеси шлункового травлення.

До 90 % раціону зубрів становлять зелені рослини: трави, кора, гілки і листя. Для випасання зубр надає перевагу відкритим просторам: лукам, галявинам або зрубам.

Фото: І. Шпіленок

Башта Андрій-Тарас Вікторович,
старший науковий співробітник Інституту екології Карпат НАН України,
кандидат біологічних наук

Поїдаючи рослини, зубр сприяє їх поширенню (це явище називається ендозоохорія). Насіння рослин, яке проковтнув зубр, проходить неушкодженим через шлунково-кишковий тракт. Виділене через кілька днів в іншому місці, воно проростає. Таким чином рослини поширюються на нові ділянки.

Під час холодної та сніжної зими зубрів у Карпатах потрібно підгодовувати. Від кінця листопада у годівниці їм викладають коренеплоди та сіно. Метою такого догодовування є забезпечення хорошого фізичного стану тварин і зниження негативного впливу зубрів на ліс, а також уникнення конфлікту між зубром і людиною, оскільки ссавці, у разі нестачі корму, можуть поїдати сіно з копиць, припасене для свійських тварин.

